

PACIERZ (233) *sb m*

-ã- (102), -a- (14); -a- *Mącz*, *KlonWor*, -ã- : -a- *MurzHist* (5:1), *BielKron* (10:1), *RejPos* (7:1), *BiałKat* (1:1), *BielSat* (2:1), *KuczbKat* (9:1), *SkarŻyw* (9:1), *PudłFr* (1:1), *LatHar* (19:4). ◇ -érz (37), -erz (4); -érz : -erz *MurzHist* (3:2), *SarnStat* (1:1), *SiebRozmyśl* (30:1). ◇ -erz-.

sg N pácierz (15). ◇ *G* pácierza (25). ◇ *A* pácierz (71). ◇ *I* pácierzem (4); -em (1), -(e)m (3). ◇ *L* pácierzu (17). ◇ *pl N* pácierze (21). ◇ *G* pácierzy (75), pácierz(e)w (1); -y : -(e)w *LibMal* (1:1). ◇ *D* pácierz(o)m (1). ◇ *A* pácierze (54). ◇ *I* pácierzmi (5). ◇ *L* pácierzach (4) *LibMal* (2), *WujJud*, *LatHar*, pácierz(o)ch *FalZioł* (2); ~ -ach (2), -(a)ch (2).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII w.*

1. *Modlitwa Pańska „Ojcze nasz”; Dominica oratio Miech, Cn; fraterna a. legitima a. ordinaria a. quotidiana oratio; pater noster, prex caelestis a. legitima Cn* (136) : tedy kapłani polfzci, [...] lud polpoliti pacierza y członkow wiary nauczali y krzcili. *MiechGlab* 87; *SeklWyzn* c4v, d3; [dzieci i poddani mają się uczyć] Modlitwy pańskiey którą zowiem pacierz/ aby rozumieli iako/ a oco [!] páná Boga mają proffyc. *SeklKat* G2; Pan Chrifus y pyśmo święte vczí nas proffíc rzeczy duńnych/ y cielesnych tak iako tu obaczym wtey modlitwie którą zowiem pacierz. Oycze naż ect. *SeklKat* Sv, A3v, I2, R4v, Zv; *MurzHist* I4v; *BielKom* E7, E7v; *GliczKsiąż* L4; *KrowObr* 214v; *RejFig* Dd4v [2 r.]; *BielKron* 385, 438 [3 r.]; Dar nád dármi Bożymi thu y ná onym świećie/ Królewłki łtan iest. Przeto téż w Paćierzu zówfze od Bogá prośimy/ Przydźi Króleřtvo *OrzQuin* Q; *HistRzym* 74 [2 r.], 76; *RejPos* 190; *BiałKat* 223v; *KuczbKat* 376 *żp*, 381 *żp*, 385 *żp*, 396 *żp*, 406 *żp*, 416 *żp*, 430 *żp*; *RejZwierc* 143; Tákże y łam Pan Kriřtus w Paćierzu náuczyl nas prawdźiwey řpowiedźi/ ábyłmy vřtávicźnie do Oycá niebieřkiego wołáli: Odfuřć nam Pánie winy náłze/ iáko y my odpufzczamy. *WujJud* 83; Ma Koronká tá w łobie řiedm Paćierzy/ řzeřćdzieřiąt y troie Anyelłkie pozdrowienie/ á iedno Kredo. *LatHar* 509; Bo iefli idzie o Paćierz/ od łámego P. Iezulá go mamy. *LatHar* 510, 6 *marg* [2 r.], 101 *marg*, 186, 253, 507 (16); *SarnStat* 1224 [4 r.]; *KlonWor* 15.

W połączeniach szeregowych (10): *SeklKat* G2v, Zv, Z2; *MurzNT* 28v [2 r.]; *KrowObr* 115; Oto małř troie kłięgi ktore możelř zówfze nořć przy łobie/ Pacierz/ Wyznánie wiary Apofřtołow řwiętych/ á Przykazánie Pánłkie *RejZwierc* 196; Byłá iedná niewiářta/ ktora czytác nieumiáłá/ tylko pácierz/ Zdrowę Máryá/ Wierzę w Bogá *SkarŻyw* 312; *ReszHoz* 131; *SiebRozmyśl* F2.

W porównaniach (1): řwiádek pierwey powiedźiał mi iuż prawdę iáko pácierz *HistRzym* 74v, 74, 76; *RejZwierc* 268; doyřrzeć áby łoy z řkorá [zabitego bydła] nie zgináł: bo to przy wielkich rozchodźiech lepiej niź pácierz vmieią. *GostGosp* 70. *Cf Frazy*.

[*Przysłowie*: Tořćie wźdy nie nářiceni: Bá Wilku mow Paćierz/ á Wilk co iedno pocźnie przeięć zówźdy Owćá. *Respons* N2.]

W charakterystycznych połączeniach: pácierza (na)uczyć (się) (nauczać) (8), używać; umieć pácierz (6); w pácierzu mówić (3), naczyć, prořić (5).

Frazy: »jakoby trzy pácierze řpiał« [jako miara czasu] (1): przywarz onego [octu z rutą i prochem kaparowym] tak długo iako by trzy pácierze řpiał *FalZioł* III 14b.

»jakobyř pácierz zmowił« = łatwo, bez konsekwencji (1): Przyřyęź nic to nie iest/ iákobyř Paćierz zmowił. *GroicPorz* z3v.

Zwroty: »mować (*a. zmówić*) pacierz« [szyk *zmienny*] (48): Potym pokleknałszy na offobliwym miełczu maia mowyc Credo potim Pacierz *SeklKat* C3, C4, D, D2, T2v; Proził go zaśię Biskup/ aby znimi Paćierz ferdecznie zmowil *MurzHist* P2v, I3v, I4 [2 r.], T; *BielKron* 438 [2 r.]; *ReszHoz* 167; *LatHar* 101, 493; *SiebRozmysl* B3, B4, B4v, C, Cv (30); Zwykliłmy pięć paćierzy mowic/ y zá pokutę ie wam dáwac/ ná pámiątkę tych piąci ran Páńfkich. *SkarKaz* 209b; Y przetoż zapalczywym rádzą/ [...] áby gdy lię rozgniewaią/ Paćierz ábo Zdrową Máryą zmowili *SkarKaz* 314a. *Cf Przyłowie*, »jakobyś pacierz zmowil«.

»pacierz odprawować« (1): [św. *Hugo*] Pálmy/ modlitwy/ Letanie/ y co noc trzyftá paćierzy odpráwował *SkarŻyw* 293.

»pacierz (s)piac (*a. śpiewać*)« [szyk *zmienny*] (9): [*kapłan*] kłacząc pyal naboznye paczyerz *PowUrb* +v, +2 [2 r.]; *LibMal* 1544/83v; *SeklKat* D2; *MurzOrt* B2; Ten [*papież Klemens*] napirwey młzą wftawil/ [...] w ktorey tylko pacierz fpiewano *BielKron* 148v, 425v. *Cf* »jakoby trzy pacierze spial«.

Szeregi: »pacierz, (i) kredo (*a. wyznanie wiary*)« [szyk 4:1] (5): Tamże sam krol Władziław [...] napirwey ich [*Żmudzinów*] pacierza potim kreda nauczył y okrzcić rozkazał. *MiechGlab* [90]; gdy paćierz y wiary świętey wyznanie/ álbo Kredo głólem z kmotry wymowi *KarnNap* B4; *CzechEp* 229; Dla tego też y troie Anyellkie pozdrowienie/ [...] po Kredzie y Paćierzu niektorzy mawiaią *LatHar* 508, 80. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 8 r.*]

»pacierz, (to jest) modlitwa Pańska« [szyk 1:1] (2): kiedy Piotr Święty Wietzerzą Pána Kryftulá Syná Bożego fprawował/ tedy [...] tylko lámey modlitwy páńfkiey/ paćierzá wżywał *KrowObr* 198v; *BialKat* 220v.

»pacierz, (i, abo) Zdrowa(ś) Maryja« (34): Gdy iáka Compánia [...] ludzi do ízpitalá przydzie [...] wczą ich *doctrinam christianam*: niektorym proftym Paćierz y Zdrowás Márya mowic każą *ReszHoz* 167; A ták ono też nabożeńftwo/ w ktorym niektorzy zwykli/ [...] piętnaście Paćierzy y Zdrowych Máryi mowic/ może lię też do rádości/ y do boleści błogółáwioney Pánny Máryey ítołowác *LatHar* 493; *SiebRozmysl* B3, B4, B4v, C, Cv (31); *SkarKaz* 314a. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.*]

2. *Modlitwa w ogóle; modlenie się, odprawianie modłów; horae (canonicae), laudes divinae cotidianae vel nocturnae, preces ecclesiasticae publicae horariae, preces ecclesiasticae matutinae vel nocturnae Cn [w tym: w pl (52)] (56)*: *RejRozpr* B4v [2 r.]; Poganic y też kaczerze Ganią pofty y paczierze. *RejKup* i5v, q8; Ráno też wftawłszy s połciałki/ Nápiję lię kęs gorzałki/ A lkoro żak dzwoná wzbyerze/ Poydę trochę ná pacierze *BielKom* E7, G4, G6; rzadko tho trefic íye miało/ áby on kiedy opułnocy ná paćierze niewftawał *OrzRozm* M4, M4; Nie rufzył lię Krol odemłzey áż sam Witułt począł wołác áby przełtał tych paćierzy. *BielKron* 383v; *OrzQuin* H; *Prot* C3v; *RejPos* 289v; *BielSat* D; *KuczbKat* 365; *WujJud* 187 [2 r.], 187v; *SkarŻyw* 574, *BielRozm* 24; *CiekPotr* 61.

W połączeniach szeregowych (2): [*Arianie*] chcą być zbawieny bierząc nadaremnie ymię Boże mrując nierozumnie pacierze/ godziny/ pálmi *SeklKat* F3v; *RejKup* k8.

Zwroty: »na pacierze dzwonic« [szyk *zmienny*] (6): *BielKom* G4; [*papież Kaliksty III*] Wftawil też fpiewac w kościele: *Da pacem Domine etc.* á w południe dzwonic ná pacierze *BielKron* 189; *WyprPl* A3; Kiedy ná Paćierze w Kościele Dzwonia ráno ábo wieczor/ mow. ANyol Páńfki *LatHar* 10, 11 *marg*, 740.

»mowić (a. mawiać, a. odmówić) pacierz(e)« [szyk zmienny] (19): *SeklWyzn* g3; Alem iednak mowyl doma. Znac nienaboznie paczierze *RejKup* i3v, k8, l5; *BielKom* G4v; Ale te paćierze on mawiał liczbą wedle dni onych/ ktorych Pan Kryftus leżał w żywoćie Pánieńfkim *OrzRozm* M4, A4v, M4; *BielSat* D4v; *KuczbKat* 365 [2 r.]; *WujJudConf* 186v; przyźlá do tákiedy rospáczy/ ífz áni paćierzá mowić/ áni Sákrámentow żadnych brác niechćiáá. *SkarŻyw* 581, 369, 574, 580; Niech Kśięża mowią cáły dzień paćierze/ Ia iuz przeftawam ná fwéy proftéy wierze. *PudłFr* 5, 53; *LatHar* 507.

»pacierze odprawować« (3): á gdy iufz práwie síły nie miał/ tedy leżąc ná poły żywy/ paćierze fwoie w onym poście/ odprawował. *SkarŻyw* 29, 473, 575.

»(s)piąć (a. śpiewać) pacierze« [szyk zmienny] (3): O być dzys Oltarze wkolo Tlukąc fię wpierfy y wczolo. Y ípoies Kylka paczierzy To iuz profity nedznik wierzy. *RejKup* n2, l7; *WujJudConf* 186v.

»pacierze szemrać; [pacierz odszemrany]« (1): miáłtho pámiátki fwiétych á wiernych Páńfkich/ [...] iednemu ku czći byliczká fię opańć/ [...] drugiemu ku czći czárowáć/ á ná krzyż leżąc pacierze ízemrać *RejPos* 276v; [áni mu [*Panu Bogu*] fię podobáią paćierze przez zęby mowione/ álbo ládá iáko odízemráne. *WujPosN* 1584 I 164 (*Linde*)].

Wyrażenie: »nabozne pacierze« (1): IEfli to prawdá/ że Czárt nikogo nie bierze/ Co częfto mówią owé nabozné páćierze *PudłFr* 53.

Szereg: »godziny albo (i) pacierze« [szyk 4:1] (5): Acoż Kościołowi pożytecznieyźzego [...] iáko vftáwiczna modlitwá/ y dziękczynienie zá niewymowne dobrodzieyftwá iego/ co fię w tych Godzinách álbo Paćierzách dzieie? *WujJud* 187v; *WujJudConf* 186v, 187v; *SkarŻyw* 575; *LatHar* 507.

3. *Koralik, kuleczka z dziurką do nawlekania; globulus Cn* (23) : Z grzbietha [*karpia*] pacierze/ á z łulki przełbiczne [...] przeżywają *FalZioł* IV 41a, IV 43b; *LibMal* 1545/99v; *RejKup* cc4; W tym mieście nawięcey rzemieślników ktorzy działáią paćierze z kryłztału [...]. Mieszczanie miewáią zyłku do roku ná kilka tylięcy ítych gałeczek toczonych. *BielKron* 287v.

[Szereg: »(kulki), gałki albo pacierze«: (*nagł*) O gałkách álbo pacierzoch wonnych ku noźzeniu przy łobie dla woniey. (-) IAKo Ambrę vwierćieć/ gdy kto s niey kulki/ gałki álbo paćierze toczyć chce *SienHerb* 562 (*Linde*).]

Gra słów w nawiązaniu do znac. 2.a. (1): PYtáli kłiędzá łotrzy/ co wietřza odpłátá/ Ieśli czynić czy mowić/ w ty obłędne látá. Kłiędz rzekł/ lepiey co mało mowi wiele czyni [...]. Ci rzekli/ toć ten wygrał co czyni pacierze/ Chociaj nie wie ni mowi nigdy nic o wierze. *RejFig* Ccv.

a. *Różaniec; sacrae corallii, bacculae Murm, BartBydg; (precatoria) corona, precatorii globuli, series globorum precatoriorum Cn* [w pl oraz wyjątkowo w [sg]] (11) : *BartBydg* 17; chadzał ftárułzek miły/ do oney Bożey męki zgárbiony/ [...] páćierze kościáne wielkie v pálá *OrzRozm* M4; *RejPos* 134; Zá pierwźyich lat nořily náłze pánie duřzki/ Páćierze Burřtynowe/ nie Złote łáncuřzki. *BielSat* D2; *KochFr* 55; *BielRozm* 26; [pacierz perłowy macice ze řrzebrnymi paciorkami kilka *InwMieszcz* 1571 nr 167].

Zwrot: »kołatać pacierzmi« [szyk zmienny] (3): nie toć ieřt modlitwá mrućeć poniewolnie á w łep fię drapáć/ wijátyk wártowáć/ ábo pacierzmi kołátáć *RejPos* 214, 134 [2 r.].

Wyrażenie: »koralowe pacierze« (2): *Sacrae corallii, bacculae sunt quibus in numerandis praecibus utimur, Eyn korellen pater nořter Koralowe paćyerze Murm* 121; *BartBydg* 134b.

b. Naszyjnik, sznur koralu [w pl] (6) : yablko od paczyerzi y krzizik zlothi [...] przedall kupczewi yednemv [...], fflą przy thich paczyerzach trzi grofflą frebne a yeden pozlocziłti ząb wylczy frebrem oprawyony *LibMal 1545/99v, 1545/99v* [2 r.].

Wyrażenie: »pacierze koralowe« (2): vkradl [...] paczyerze koralowe dwoye, yedne zefrebrem, a drugie krom frebra *LibMal 1545/99v*; zlothi krzizyk na paczierzach koralowych y kamyfchkw kilka do pyerfczieny zgotowanych vkradl *LibMal 1545/99v*.

4. Poszczególny kręgi w kręgosłupie, w pl: kręgosłup; spondylus Mącz, Calep, Cn; vertebra Calep, Cn; vertibulum, verticula (verticulum) Cn (17) : Tedy hak założyć [dziecku nie mogącemu się urodzić] za kołci pierfne/ albo za pacierze *FalZioł V 33v, II 9d, V 51v*; Czemu w grzbiecie iefth wiele fthawow ktore po łacinie zową Spondilia, polaci pacierzmi zową. *GlabGad D8v; Oczko 16; Calep 1115b*.

W połączeniu szeregowym (1): iefli fzyiá albo łopátki/ albo rámióná/ albo paćierze bolą/ ná nie niechay wodá zgłowy ciecze *Oczko 16*.

Wyrażenie: »pacierz w grzbiecie, w chrzybcie, grzbieta, grzbietowy« (4:1:1:1): tedy dla zerwania tey żyły: on człowiek miewa bolenie w fiodym pacierzu grzbieta fwego *FalZioł V 6v*; CIRCUL drżący na wierzchu vriny. Znamionuie bolenie w krzyżu y we wśytkich pacierzoch grzbietowych *FalZioł V 8*; mażyż tym fskroni/ czoło/ y wizytki pacierze w grzbiecie. *FalZioł V 93v; Mącz 410c; KlonŻal C3v*; Spondylus – Pacierz wchrzipcie. *Calep 1000b, 1115a*.

Szereg: »pacierze i grzbiet« [szyk 2:1] (3): *FalZioł I 5a, 35b*; námázuią drudzy y grzbiet y paćierze wśyftki/ oleykiem różánym *Oczko 28v*.

5. Prawdopodobnie: Ból, choroba kręgosłupa (w pl) (1) :

W porównaniu (1): Snadz to gorffe niż paćierze Gdy kto vrząd ná fię bierze *RejRozpr C3*.

Synonimy: **1.** »Ojczy nasz«, *Pater noster*; **2.** *modlenie, modlenie się, modlitwa, modła*; **3.** *koralik*; **4.** *grzbiet*.